

Portok, portočok

Vytúžená jar prebúda spiacu krajinu. Po zime treskúcej i miernej ožila zem a vybehla mlad' na lúky. Pastieri so svojim stádom vyšli na prvú pašu, mládenci z vrby krútia pišťalky a dievčence kraslice zobia. Najstarší z našich rodov zasadli na teplé priedomie, predostrúc jarnému slnku svoju zvráskavenú tvár. Veru, tak to bolo....

Vyvrcholením odchodu zimy a víťania jari ako životodarného ročného obdobia sú veľkonočné sviatky “Pascha”, najdôležitejšie sviatky cirkevného roka s oslavou zmŕtvychvstania Ježiša Krista, s oslavou nového života. Veľkonočné zvyky sú po stáročia zakorenené v našej kultúre. Boli spojené nie len s duchovnou prípravou, ale aj s povinnosťami na hospodárstve a mnohými zvykmi i radosťami, ktoré si svoje čaro zachovali do dnešných dní.

Kresťanskému sviatku zmŕtvychvstania Ježiša Krista predchádza štyridsaťdňový pôst a veľkonočný týždeň, ktorý sa začína Škaredou stredou. V tomto období sa z jedálneho lístka vynechávali všetky mäsité pokrmy, jedli sa veľmi skromné jedlá – zemiaky, kapusta, chlieb, stíšil sa zábavný život, ľudia sa pripravovali na vzkriesenie Ježiša Krista. V prvú nedeľu pred Veľkou nocou, nazývanú kvetnou nedeľou, kňazi posväcovali rozkvitnuté rakytové prúty – bahniatka ako pripomienku na vstup Ježiša Krista do Jeruzalema. Bahniatka sa potom počas búrok dávali do okna alebo pálili v ohni, aby ochránili dom pred bleskom. Kvetnou nedeľou sa otváral veľkonočný týždeň s posvätným trojdním – Zeleným štvrtkom, Veľkonočným piatkom, Bielou sobotou. Veľkonočný týždeň bol časom bohoslužieb a modlitieb. V chrámoch sa čítali texty o umučení Ježiša Krista a evanjelistov.

Zelený štvrtok mal v rade sviatkov veľký význam, pripomínal Kristovu Poslednú večeru. V chrámoch sa svätili oleje, na znak smútku sa zaväzovali zvony, ktoré až do Bielej soboty nahradili drevené rapkáče. Vo vidieckom prostredí sa Zelený štvrtok spájal s očistnými a magicko-ochrannými praktikami. Ako ochrana pred zlou mágiou slúžilo značenie krížov nad dverami domov a stajní. Na Zelený štvrtok sa prvýkrát vyhánal dobytok na pašu. Gazdiné dobytok okiadzali posvätenými bylinkami, ktoré pálili na žeravých uhlíkoch a potierali ho vajíčkami, aby bol plodný. Gazdovia ho šibali zeleným prútkom, aby bol zdravý a rástol a uväzovali naň červené stuhy, ktoré mali ochrániť dobytok proti urieknutiu. V domácnostiach sa robilo veľké upratovanie, jedlo sa zelené (špenát, žihľava, šťavel')...

Na Veľkonočný piatok, deň umučenia Ježiša Krista, sa kajali všetci veriaci. Doma sa prísne postilo, v chrámoch sa spievali texty o utrpení Ježiša Krista, veriaci sa zúčastňovali na

krížovej ceste. V Bielu sobotu sa rozviazali zvony, gazdiné piekli koláče – „pasku“, pripravovali sa jedlá na nedeľu, ktoré mali obradový charakter, a kňazi ich v chrámoch posväcovali. V tento deň sa zdobili kraslice. Vajíčka ako symbol plodnosti a nového života sa konzumovali v rôznych formách.

Na Veľkonočnú nedeľu sa neraňajkovalo, veriaci išli do chrámu na bohoslužbu spojenú so symbolickým vzkriesením Ježiša Krista a posvätením pokrmov. Tento deň sa končilo obdobie štyridsaťdňového pôstu. Z chrámu sa každý ponáhlal. Tomu, kto bol doma prvý, sa darilo počas roka vo všetkom. Doma gazda rozdelil varené vajíčko pre všetkých členov rodiny. Každý si bral z posvätených jedál, ktoré mali pre ľudí liečivé a magické účinky, preto sa s jedlom zaobchádzalo s úctou. Zvyšky jedál sa nikdy nezahadzovali, škrupiny a omrvinky sa zaorávali do zeme pre hojnosť úrody a aby oziminy chránili pred krupobitím. Masť zo slaniny a šunky používali na liečenie rán. Veľkonočný pondelok je posledným dňom veľkonočného obdobia.

Naši predkovia sa na Veľkú noc pripravovali nie len duchovne, ale aj esteticky upravovaním príbytkov, zdobením domácností i odevu pôvabnými výšivkami práve na tento sviatok. K tradíciám Veľkej noci patrí aj posvätenie veľkonočných košíkov, ktoré mali byť krásne. Veľkonočný košík sa naplnil dobrotami. Nechýbala slanina, klobása, vajíčka, soľ, hrudka (pokrm z vajec a mlieka), koláč nazývaný „paska“. Dôležitou súčasťou košíka bol vytkávaný, neskôr vyšívajúci, obrúsok, ktorý dobroty zakrýval. Košík sa priniesol do chrámu na posvätenie. Zdobená prikrývka sa snímala z košíka, keď kňaz kropil poživeň svätenou vodou. A práve obrúsok, ktorý zakrýval poživeň, mal byť krásny, jedinečný.

Príroda bola v tomto smere inšpiratívna a hlavne poskytovala pre ľudovú tvorbu vhodný materiál. Ručníky, obrusy a iné tkaniny boli zdobené prevažne rastlinnými motívmi a geometrickými ornamentmi. Základná farba zdobenia bola spravidla červená, motívy boli aj biele, čierne, žlté, modré, ružové a zelené. Ľudová výšivka na severovýchode Slovenska prekvapuje množstvom vzorov a variácií, pestrosťou a harmóniou farieb.

Obrúsok na prikrytie veľkonočného košíka „portok, portoček“ bol zvyčajne biely, utkaný z jemného ľanového alebo konopného plátna, neskôr z bavlneného plátna priemyselnej výroby. Tradičné veľkosti veľkonočného košíka boli zväčša štyridsať centimetrov na dĺžku a tridsať centimetrov na šírku. Obrus bol tkaný v dvojnásobnej až trojnásobnej dĺžke košíka. Dnešné košíky sú pomerne menšie, a preto aj vyšívajúce prikrývky sú menších rozmerov. Vytkávaniu a neskôr vyšívke veľkonočného obrúska sa kládol veľký dôraz (**obr.1**). Motív bol

spätý s atribútmi umučenia a vzkriesenia Ježiša Krista so symbolmi obdobia jari. Miesto týchto symbolov je v strede obrúska, zvyčajne doplnené o monogramy Ježiša Krista IHII alebo ICXC, po obvode zdobené vínnou révou (Ubl'a, Vápeník, Nižný Orlík). Kmeň viniča symbolizuje učiteľa ľudí a vzpínajúce sa ratolesti jeho učeníkov. Výšivky tematicky dopĺňa nápis cyrilikou alebo latinkou Christos Voskres! (**obr.2,3**). Čo znamená Ježiš je vzkriesený, Ježiš vstal z mŕtvych. V zbierkovom fonde SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku sa nachádzajú obrúsky na košík s jednoduchou, veľmi decentnou výšivkou jarých kvietkov ako sú fialky, nezábudky či tulipány (Šarbov, Ladomirová, Pichne). Časté sú aj motívy vlčích makov, ľalií i ruží (**obr. 4,5,6**). Obrúsky z Oľky sa naopak vyznačujú bohatou výšivkou s pestrými farbami (**obr.7**). Na výšivkách z 19. storočia sa objavujú bahniatka, kraslice, kalich, svieca, sväté písmo v podobe knihy či baránok ako symbol nového života a jeho ochrany. Špecifické sú obrúsky s geometrickým motívom, ktoré svojou kompozičnou formou kosoštvorcov a trojuholníkov vytvárajú kvety a kvetné skupenstvá. Mnohé obrúsky sú zdobené na dvoch stranách, niekde iba na jednej decentnými strapcami (**obr. 8**). Vyskytujú sa aj obrúsky háčkované veľkosti prispôsobenej rozmeru košíka (Svidník) (**obr. 9**).

Symbolika farieb v ľudovej dekoratívnej výrobe sa vyvinula prirodzeným spôsobom. Farby v okolitej prírode vyvolávali v človeku určité nálady, ktoré sa vo veľkej miere uplatňovali. Vlákna na vyšívanie sa farbili prírodnými farbami ako kôra, korene, listy a kvety. Biele plátno veľkonočného obrúska symbolizuje čistotu, nepoškvrnenosť, nevinnosť, ale aj chlad a utrpenie Ježiša Krista. Symbolickými boli farby nití používaných na veľkonočných výšivkách. Hlavnými farbami boli čierna a červená. Prvá symbolizuje smrť a smútok, druhá označuje krv, ktorá sa preliala pre záchranu života. Červená farba však znamená aj lásku a radosť. Tieto základné farby sú premietnuté v motíve ukrižovania Ježiša Krista. Zelená farba symbolizuje život, mladosť, slobodu a tiež zdravie. Neskôr sa v ľudovej dekoratívnej výzdobe obrúskov na košík používala modrá farba označujúca pokoj, žltá a zlatá ako symbol božskej múdrosti.

Medzi staršie techniky používané na veľkonočných obrúskoch patrí vyšívanie jednoduchých stehov podľa odpočítaných nití podkladového materiálu. Z množstva stehov sa najčastejšie používal rovný a šikmý steh, ale hlavne krížikový steh. Krížiková výšivka je jedným z najrozšírenejších spôsobov dekorovania tkanín vo všeobecnosti na severovýchode Slovenska. Výtvarný prejav krížikovej výšivky spočíva v jej presnom usporiadaní a striedaní stehov. Všetky horné stehy sú v jednom pohybe a dolné v opačnom. Výšivkárka musela

presne počítať nite. Práve z tohto dôvodu sa používalo hrubšie plátno. Vzory robené krížikom, hrubou niťou, vytvárali dojem reliéfu. Veľmi často sa uplatňovala výšivka plochým stehom, ktorá vzniká pokrytím plochy plátna husto, vedľa seba uloženými stehmi. Sú to takzvané výšivky naplno „protihane“, „valkovane“, „obchapovane“, „zavolikane“, ktoré spravidla vznikali podľa predkreslených vzorov s rastlinnými motívmi (tulipánu, ruže, klinčeka). Rastlinný ornament nadobudol geometrický tvar, prevládali vysoko štylizované nádherné motívy.

Veľká noc je najväčším sviatkom kresťanov, zároveň najkrajšou a najbohatšou pokladnicou tradičných zvykov. Tradície našich predkov v minulosti vytvárali vzory správania v rámci lokálneho spoločenstva. Nedodržanie tradovaných úkonov mohlo mať následok nešťastia, zlej prosperity, choroby či dokonca smrti. V dnešnom globalizovanom svete je charakteristickým javom multikulturalizmus. Multikultúrna spoločnosť je pluralitná, kde nič nie je statické a nemenné. Človek je sám, bojuje sám za seba, prispôsobuje sa spoločenským zmenám, upúšťa od tradičných vzorov správania. Jeho slabosti sa mu stávajú osudnými. Stráca svoje korene, nemá smer, blúdi v kruhu. A práve preto svet individualizmu potrebuje tradície. Tradícia to nie je iba kŕčovité lipnutie na pôvodnom, ale je aj pevným základom pre tvorbu nového. Zvyky a tradície predsa ukotvujú, prenášajú overené pravdy a hodnoty a zároveň sú jednotiacim prvkom spoločnosti.

V dnešných veľkonočných košíkoch nájdeme okrem tradičného jedla aj čokoládové zajačiky či kuriatka. Obrúsky sú pekné, ale majú charakter priemyselného, reprodukovateľného materiálu. Vytratil sa prvok jedinečnosti a symboliky veľkonočnej výšivky. Skúste nazrieť do skriň svojich starých mám a možno nájdete poklad – tradičný „portok, portoček“, ktorý bude jedinečný a rovnako tak sa bude vynímať na vašom veľkonočnom košíku.

PhDr. Iveta Vasilenková

obr. 1

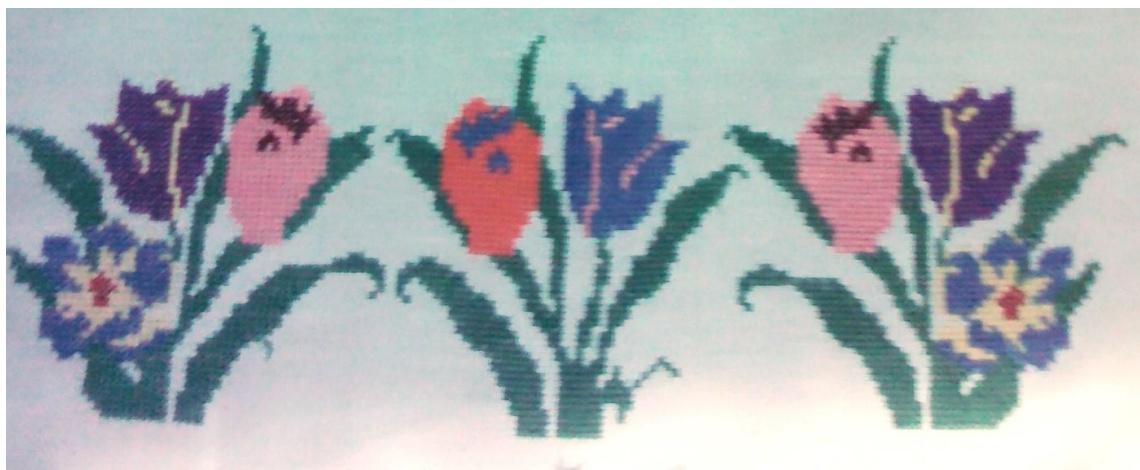
obr. 2

obr. 3

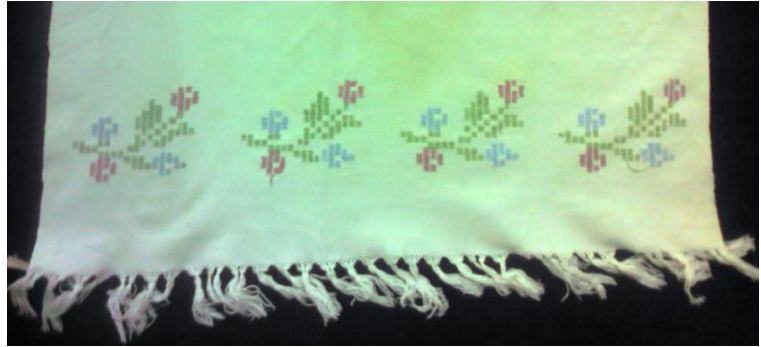
obr. 4

obr. 5

obr. 6

obr. 7

obr. 8

obr. 9

